

УДК 343.271(477)

Мостепанюк Л. О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ШТРАФУ В ПРОЕКТІ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ДЕЯКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ»

Проаналізовано законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» від 3 червня 2016 року № 2897, метою якого є реалізація державної політики з гуманізації кримінальної відповідальності. Визначено прогалини вказаного законопроекту в частині застосування штрафу як головного та додаткового виду покарання. Констатовано неспівмірність деяких запропонованих розмірів покарань. Зазначено, що внаслідок встановлення надмірних розмірів штрафів положення Кримінального кодексу України, попри задекларовану мету гуманізації покарання, можуть спровокувати збільшення кількості випадків застосування покарання у вигляді позбавлення волі.

Ключові слова: покарання, гуманізація покарання, штраф, позбавлення волі, альтернативні позбавленню волі покарання.

Кримінальне законодавство України є досить динамічною галуззю законодавства, що регулярно зазнає змін і доповнень. Так, 3 червня 2016 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 2897 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» [1]. Метою вказаного документа є реалізація державної політики щодо гуманізації кримінальної відповідальності, результатом якої вже в найближчій перспективі стане суттєве зменшення кількості судимих осіб та осіб, яких

позбавлятимуть волі, поліпшення ресоціалізації засуджених і значне зниження рівня злочинності в Україні.

Для досягнення зазначеної мети в законопроекті запропоновано внести зміни до низки нормативно-правових актів, основне місце серед яких посідають зміни до Кримінального кодексу (КК) України. Так, для реалізації задекларованої мети в КК України пропонують розширити можливості застосування альтернативних позбавленню волі та більш м'яких покарань, зокрема штрафу.

Проблемні питання законодавчого визначення та практичного застосування штрафу, загальні вчення про покарання, що безпосередньо стосується штрафу, активно досліджували у своїх наукових доробках такі вчені: Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, І. М. Гальперін, В. К. Дуюнов, І. Я. Козаченко, В. П. Козирева, А. П. Козлов, В. Т. Маляренко, М. І. Мельник, Ю. Б. Мельникова, А. С. Міхлін, Й. С. Ной, О. В. Попрас, І. В. Смолькова, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, О. Г. Фролова, В. Л. Чубарев, М. Д. Шаргородський, І. В. Шмаров, С. С. Яценко та ін.

Метою пропонованої увазі статті є аналіз законопроекту № 2897 від 3 червня 2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» стосовно визначення доцільності запровадження змін і доповнень до норм чинного КК України в контексті застосування штрафу як основного та додаткового виду покарання.

Відомо, що застосування і призначення штрафу як одного з основних видів покарання має беззаперечні переваги порівняно з іншими видами покарання. Питання про можливість більш широкого застосування штрафу в науковій літературі неодноразово обговорювали науковці [2, с. 10; 3, с. 15; 4, с. 14; 5, с. 104–105]. Окрім цього, доведено, що призначення та застосування позбавлення волі не завжди є адекватним суспільній небезпеці вчиненого злочину. Часто під час призначення покарання не враховують соціальну характеристику особи й обставини вчинення злочину, а також можливості призначення альтернативного виду покарання.

Отже, тенденції щодо розширення сфери застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, заслуговують лише на схвалення, адже це зумовлено потребою гуманізації

кримінальної відповідальності шляхом зменшення кількості осіб, які мають непогашену судимість, і осіб, яких позбавлятимуть волі. Тому наявність законопроектів щодо гуманізації кримінальної відповідальності та розширення сфери застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, свідчать про обґрунтовані кроки законодавців до реформування кримінальної юстиції. Проте, здійснивши детальний аналіз законопроекту № 2897 від 3 червня 2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків», попри його загальну позитивну характеристику, ми виявили низку зауважень, які потребують додаткового обговорення та опрацювання.

По-перше, у ч. 3 та 3-1 ст. 53 законопроекту запропоновано застосовувати штраф як додаткове покарання і за будь-який злочин, і за кримінальний проступок, незалежно від того, чи передбачено це в санкції статті. Жодних умов та обмежень, за яких таке додаткове покарання (не передбачене санкцією статті), може або не може бути призначене, не визначено. За умови відсутності умов чи обмежень для застосування штрафу як додаткового покарання, запропоновані норми створюють широку дискрецію для суду, тобто надають можливість судді на власний розсуд вирішувати питання про можливість призначення покарання. Це може призводити до зловживання службовим становищем, а також корупції.

По-друге, недоцільною, на нашу думку, є пропозиція щодо розширення змісту чинної ст. 53 словосполученням «та інших положень Загальної частини цього Кодексу». Усі загальні питання призначення штрафу мають міститися в одній нормі, що відповідає положенням чинної ст. 53 КК України.

По-третє, зі змісту ч. 2 ст. 53 законопроекту випливає, що під час визначення розміру штрафу суд має зважати не лише на ступені суспільної небезпеки діяння, а й на життєвий рівень засудженого. Такий підхід не відповідає сучасним реаліям України, оскільки законодавчо не закріплено якісні та кількісні характеристики життєвого рівня осіб, які б суд мав можливість взяти до уваги в процесі призначення покарання. Така невизначеність може призвести до певних зловживань. Поняття «життєвий рівень» передбачено також в інших частинах статей і статтях проекту (ч. 4 ст. 53, ч. 2-2 ст. 59). Вказане оцінне поняття, застосування якого не означене позитивним змістом, потребує передусім чіткого визначення. Те саме стосується

інших оцінних понять, які застосовують у нормах КК України, але їх тлумачення відсутнє в додатку 2 «Визначення термінів» («домашнє насильство», «благополуччя потерпілих членів сім'ї», «вкрай негативно» тощо).

По-четверте, потребує з'ясування, чому п. 3, 4 ст. 53 законопроекту не містять вказівки на застосування штрафу як виду покарання за вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів проти власності, обмежуючись вказівкою на застосування його лише за злочини у сфері господарської чи професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Варто зауважити, що призначення покарання у вигляді штрафу за вчинення злочинів проти власності має бути незаперечним принципом кримінального права. Лише штраф як основний вид покарання матиме найкращий вплив на особу, яка вчиняє протиправне заволодіння чужим майном.

Водночас, не заперечуючи можливості встановлення штрафу як покарання за деякі тяжкі чи особливо тяжкі злочини (для уникнення за можливості призначення судом за вказані злочини позбавлення волі), необхідно наголосити, що, з огляду на їх тяжкість, у санкціях відповідних статей КК України завжди передбачена можливість покарання у вигляді позбавлення волі.

По-п'яте, система встановлення штрафу є досить складною – у розмірі, кратному кількості штрафних ставок (ч. 2 ст. 53). Так, розмір штрафної ставки дорівнює двом розрахунковим одиницям, тобто 60 грн (п. 10 примітки до розділу III «Кримінальне правопорушення, його види та стадії»). Тому вважаємо недоцільним введення окрім однієї розрахункової величини для обчислення штрафів (розрахункової одиниці в 30 грн) ще однієї величини у вигляді штрафної ставки, обчислення якої все одно передбачає необхідність застосування першої. Зокрема, В. О. Попрас вважає, що найбільш ефективним є встановлення розміру штрафу безпосередньо в національній грошовій одиниці. На його думку, це зумовлено відсутністю причин, які сприяли б використанню в КК України умовних розрахункових одиниць, а також необхідністю звільнення від ускладнень та суперечностей у застосуванні норм зазначеного Кодексу [3, с. 9]. Вважаємо вказану пропозицію досить логічною і такою, що має право на існування.

По-шосте, зауваження стосуються обчислення штрафів: неоднозначними є положення першого абзацу ч. 2-2 ст. 53 щодо розмірів штрафу, коли розмір майнової шкоди або отриманого

доходу перевищує 100 штрафних ставок у разі засудження за проступок і 4000 штрафних ставок – за злочин. З огляду на це, у ч. 3 ст. 53 логічно була б пропозиція щодо чіткого визначення розміру штрафу як додаткового покарання за вчинення особливо тяжкого злочину, наприклад, від 1001 до 1500 штрафних ставок.

Не варто забувати, що, відповідно до положень чинного КК України, у процесі оцінки майнового стану винного обов'язково враховують розмір: його заробітної плати, пенсії або стипендії; грошових доходів від його підприємницької або іншої законної діяльності; доходів у вигляді відсотків за банківськими вкладками; доходів від цінних паперів; доходів від земельної ділянки, нерухомого та іншого майна; наявність на утриманні непрацездатних осіб тощо. Урахуванню підлягають доходи як у національній, так і іноземній валюті, а також доходи, отримані винним у натуральній формі. У разі чіткої регламентації доходів засудженої особи вказані фактори сприятимуть підвищенню ефективності застосування штрафу.

Окрім цього, конкретні розміри штрафу, визначені в аналізованому законопроекті, можна вважати надмірними, адже в процесі встановлення розміру штрафу, законодавець має враховувати мету покарання, якою (відповідно до ст. 50 КК України) є виправлення засуджених і запобігання вчиненню нових злочинів. Не варто забувати, що штраф може слугувати досягненню зазначеної мети лише тоді, коли такий вид покарання буде для засудженого важким, але водночас реальним з точки зору його виконання на практиці. Тобто розмір штрафу має бути таким, щоб засуджена особа мала можливість його сплатити. Саме тому його розміри мають безпосередньо залежати не лише від ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, а й від загального добробуту громадян і рівня їхніх доходів.

Не заперечуючи доцільність як загального підвищення розміру штрафів у КК України, так і збільшення їх розміру в окремих санкціях статей Особливої частини Кодексу, варто констатувати, що внаслідок надмірних розмірів штрафів положення закону, попри задекларовану мету гуманізації покарань, можуть спровокувати збільшення випадків застосування покарання у вигляді позбавлення волі.

Окрім цього, у ч. 5 ст. 53 нелогічно складені правила перерахунку покарання у вигляді штрафу з розстрочкою його

виплати іншими покараннями. Так, «у разі засудження за проступок суд замінює несплачену суму штрафу виправними роботами із розрахунку три дні виправних робіт за одну штрафну ставку, але на строк не більше одного року шести місяців, або арештом із розрахунку один день арешту за одну штрафну ставку, проте на строк не більше трьох місяців. У разі засудження за нетяжкий злочин суд замінює несплачену суму штрафу обмеженням волі із розрахунку два дні обмеження волі за одну штрафну ставку, однак на строк не більше чотирьох років, або позбавленням волі із розрахунку один день позбавлення волі за одну штрафну ставку, проте на строк не більше двох років. У разі засудження особи за тяжкий злочин суд замінює несплачену суму штрафу позбавленням волі із розрахунку один день позбавлення волі за одну штрафну ставку, але на строк не більше семи років». Відповідно до вищезазначеного, штрафна ставка може дорівнювати одному дню арешту, одному/двом дням обмеження волі. Таким чином, виникає неузгодженість, згідно з якою арешт і позбавлення волі мають однаковий ступінь тяжкості як види покарання.

Потрібно зауважити, що покарання у вигляді штрафу постійно зазнає значних змін, які стосуються його розміру і характеру. Нині високо оцінюють зміни і доповнення до чинного КК України, спрямовані на розширення видів санкцій, що передбачають альтернативні позбавленням волі покарання, адже наявність альтернативних відносно визначених кримінально-правових санкцій позитивно впливає на процедуру призначення покарання винній особі. Натомість зменшення видів покарання в альтернативних санкціях і зведення їх фактично лише до штрафу буде суперечити принципу індивідуалізації покарання. Логічно обґрунтоване застосування штрафу як альтернативного виду покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, сприятиме можливості повернення до нормального життя багатьох громадян, яких звільнили з місць позбавлення волі.

Таким чином, наявність подібних законопроектів лише позитивно впливає на розвиток науки кримінального права, удосконалення норм чинного КК України, сприяє гуманізації кримінальної відповідальності та зниженню офіційно визнаного рівня криміналізації суспільства, однак лише за умови чіткого, правильного та логічно зумовленого їх розроблення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків [Електронний ресурс] : законопроект № 2897 від 3 черв. 2016 р. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc41?id=&pf3511=55214>. – Назва з екрана.
2. Мостепанюк Л. О. Теоретико-прикладні аспекти застосування деяких видів покарання / Л. О. Мостепанюк // Іменем закону. – 2008. – № 1. – С. 9–12.
3. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. О. Попрас. – Харків, 2008. – 20 с.
4. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. В. Філей. – Львів, 2006. – 18 с.
5. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – Київ : Істина, 2004. – 243 с.

REFERENCES

1. Zakonoprojekt pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia kryminalnykh prostupkiv: No. 897 vid 3 cherv. 2016 r. [The Bill on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Introduction of Criminal Offenses from June 3, 2016, No. 2897]. (n.d.). [w1.c1.rada.gov.ua](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55214). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55214 [in Ukrainian].
2. Mostepaniuk, L.O. (2008). Teoretyko-prykladni aspekty zastosuvannia deiakykh vydiv pokarannia [Theoretical and applied aspects of the application of certain types of punishment]. *Naukovyi visnyk Imenem zakonu, Scientific Herald in the Name of the Law*, 1, 9-12 [in Ukrainian].
3. Popras, V.O. (2008). *Shtraf yak vyd pokarannia za kryminalnym pravom Ukrainy [Fine as a form of punishment under the criminal law of Ukraine]*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Filei, Yu.V. (2006). *Kryminalno-pravovi sanktsii ta ikh zastosuvannia za zlochyny proty vlasnosti [Criminal sanctions and their application for crimes against property]*. Lviv [in Ukrainian].
5. Khavroniuk, M.I. (2004). *Dovidnyk z Osoblyvoi chastyny Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Handbook on the Special Part of the Criminal Code of Ukraine]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2017

Mostepaniuk L. – *Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*

**Improvement of Fine in the Draft of the Law of Ukraine
«On Amendments to Several Legislative Acts Ukraine
on Introducing Criminal Offenses»**

This article analyzes the draft of the law No. 2897 dated June 3, 2016 «On amendments to several legislative acts of Ukraine on introducing criminal offenses», aimed at implementation of state policy on humanization of criminal responsibility.

The positive trends on the expansion of the scope of punishment other than imprisonment is specified. The need for the approval of the abovementioned processes promoting humanization of criminal responsibility by reducing both the number of persons who have a withdrawn or canceled conviction, and people who will be imprisoned, is indicated.

The gaps in the abovementioned draft in terms of the use of fines as main and additional penalty, namely the lack of clarity in determination of a fine, no limitations of usage of a fine as an additional punishment, lack of guidance on the application of fines for committing serious or especially serious crimes against property are discussed. The appropriateness of considering the determination of fines establishment and their deduction is stated.

The disproportion of sizes of some of the proposed penalties in conversion of the sentence in the form of a deferred fine and other penalties is also stated: one fine rate is equal to one day of arrest or two days of confinement or one day of imprisonment. It is proven that in the mentioned wording of the proposed norms, both arrest and imprisonment for a certain period have the same degree of severity, which can not be recognized as expedient and consolidated in the provisions of the Criminal Code.

It is emphasized that reduction of the types of punishment in alternative sanctions and bringing them to one punishment in the form of a fine would contradict the principle of punishment individualization. A logically grounded application of a fine may be a part which for many people released from prison will make the return to normal life actually possible.

Keywords: punishment, humanization of punishment, fine, imprisonment, punishment, alternative to imprisonment.